

Osmanlı'da Tüberküloz

Y. İzzettin Barış

Güven Hastanesi, Ankara

Toraks Dergisi, 2002;3(3): 335-337

Tüberkülozun Avrupa'da en yaygın olduğu yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş devrine rastlamış ve Osmanlı toplumu da en az Batı ülkeleri kadar bu hastalıktan etkilenmiştir. Aslında toprak kaybına sebep olan savaşlar, arkasından gelen göçler, sosyoekonomik bozukluk ve yoksulluğun kol gezdiği bir toplumda tüberkülozun yaygın olması doğaldır.

Osmanlı sarayında kafes yaşamı denilen bir nevi modern hapishane yaşamı III. Mehmet ile başlamıştır. Bu tarihten sonra çocuk yaşındaki şehzadelerin çoğu ömrünün büyük kısmını kafeste geçirdiği için bedensel ve ruhsal olarak sağlıklı değildi. Nitekim, 1695-1774 yıllarında padişahlık yapan İkinci Mustafa, Birinci Mahmut, Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa'nın kambur oldukları bilinmektedir. Bu hastalığın tüberkülozla ilgili olması çok muhtemeldir.

I. Mahmut, III. Mustafa ve III. Selim'in gözdesi Safinaz'da gallopan tüberküloz, II. Mahmut'un annesinde de tüberküloz olması, bu hastalığın Topkapı Sarayı'na 18. yüzyılın sonlarında demir attığını göstermektedir [1-3].

Osmanlı sarayında tüberkülozun görülmesinde, Ruslar'ın Kafkasya'ya girmesinden sonra başlayan göçün önemli rolü olması gerekir. Yurtlarından ayrılan Kafkasyalı aileler geçim gailisiyle kızlarını Trabzon ve İstanbul'daki kadın pazarlarında satmak zorunda kalmışlardır. Çerkez ve Gürcü kadınları 1757-1774 yıllarında hükümdarlık yapan III. Selim'in babası III. Mustafa zamanında saraya girmeye başlamışlar ve bu durum son padişah Vahdettin'e kadar devam etmiştir.

İkinci Mahmut'un oğlu Abdülmecid'in tüberkülozlu olduğu bilinmektedir [3]. Özel doktoru olan Karateodori Konstantin, sultan kendisini başkasının muayene etmesine izin vermiyor gerekçesiyle hastalığı gizli tutmuştur. Sonradan sadrazam ve ordu komutanlarının baskısı ile başka doktorların da, muayene etmeme kaydıyla Abdülmecid'i görmelerine izin verilmiştir. Bu duruma kızan hekimlerden

birinin "Ciğerleri iyi, iç organları sağlam da, öyleyse niye bu kadar halsiz. Böyle konsulto olmaz. Önce layikiyle muayene edilmelidir. Bu kadar milyon halkın padişahı olan zatın illeti teşhis olunmamak ayıptır" demesi üzerine, bir başka hekimin padişahı muayene etmesine izin verilmiştir. Muayene sonunda, "Sultanın akciğeri teverrum ile (verem ile) tüberkül peyda etmiş ve üst tarafı bütün bütün bitmiştir" raporu verilmiştir [3].

Tüberkülozdan ölen Abdülmecid'in 18 kadın ve gözdesinin 8'inde verem hastalığı vardı [4]. Bunların arasında, II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan, V. Mehmet Reşat'ın annesi Gülcemal ve Vahdettin'in annesi Gülüstü kadın da vardır [5].

İKİNCİ ABDÜLHAMİD

İkinci Abdülhamid, padişahlığı sırasında uzun süren ateşli bir hastalık devresi geçirmiştir. İştahı azalmış ve halsiz düşmüştür. Doktorlar sadece süt içmesini ve hamama gitmesini önermişlerdir. Durumu düzelmeyince Almanya'dan Dr. Bergman ve Dr. Bier çağırılmış, padişahın tedavisini onlar üstlenmiştir. Bunlar sultan'ın odasını havasız bulmaktan başka, kum döktüğünü ve bunun için Frederick maden suyu içmesini önermişlerdir. Abdülhamid'in ateşi sonradan düşmüş ve eski sağlığına kavuşmuştur [6]. Hükümdarın uzun ateşli devresini kum ile açıklamak mümkün değildir. Akla en uygun geleni tüberkülozdur. Zira, uzun süren ve sebebi belli olmayan ateş diye tanımlanan durumlarda ilk akla gelen hastalık veremdir. Üstelik padişahın dedesi II. Mahmut, babası Abdülmecid ve annesi Tirimüjgan aynı hastalıktan muzdaripti. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu anılarında, dadısı Raksidil Kalfa'nın hızlı seyirli verem anlamındaki gallopan tüberkülozdan öldüğünü yazmaktadır [6]. Abdülhamid'in tüberkülozdan öldüğünü söylemek kolay değildir. Tüberkülozlu hastaların çoğu ağır hemoptizi, pnömotoraks ve hastalığın beyin, sindirim sistemi ve böbreklere atlamasından veya bazen de, veremle ilgili olmayan bir hastalıktan ölebilir. Muhakkak ki tüberküloz dışı ölüm sebepleri arasında, ilk sırayı kalp hastalıkları almaktadır.

Yazılma adresi: Prof. Dr. İzzettin Barış
Güven Hastanesi, Ankara
Tel: (0312) 468 72 20/1113
e-posta: yibaris@superonline.com

Eskiden beri sindirim sistemi ile ilgili yakınmaları olan Abdülhamid'in ölmeden önce göğsünün sol ön kısmında bir ağrı belirmiştir. Küçük kardeşi Vahdettin, Aleksiyadis ve Rasim Bey isimli iki doktoru çağırmıştır. Bunlar hükümdara zatürre (pnömoni) teşhisi koymuşlardır. Sultan o gece hiç uyuyamamıştır. Durumu düzelmemiş ve nefes darlığından yakınmaya başlamıştır. Akil Muhtar, Selanikli Rifat, Atıf ve Aleksiyadis kendi aralarında konsültasyon yapmışlardır. Tedavi amacıyla kan alınması geçici bir rahatlama yapmıştır. Ardından morfin yapılması önerisini padişah kabul etmemiştir. Hekimler odadan çıkarken, aralarında bulunan Rasim isimli birinin Abdülhamid'in kulağına **"Hakkını helal et"** demesi Sultan'ın moralini iyice bozmuştur. Kahvesini içerken, devrilip hayata veda etmiştir [6].

SON PADIŞAH: VAHDETTİN

İstanbul'dan kaçtıktan sonra İtalya Kralı III. Victor Emmanuel'in davetiyle yakınları ile birlikte San Remo'da bir villaya yerleşen Vahdettin ömrünün geriye kalan bölümünü burada geçirmiştir. Vahdettin 15 Mayıs 1926 günü San Remo'da kalp krizinden ölmüştür. Osmanlı sultanları içinde ölüm sebebi otopsi ile tespit edilen tek sultandır [7].

Vahdettin'in ölüm olayını yanında bulunanlardan biri şöyle anlatmıştır [7]:

"Sultan Vahidettin, o gece akşam yemeğinden sonra bütün kadınlarını, hazinedarlarını odasında toplamış ve geç vakitlere kadar pek tatlı ve neş'eli sohbetlere dalmışlardı. Bahisler dönüp dolaşıp İstanbul'a ve Çengelköyü'ndeki köşke geliyor, herkes bu geçmiş refaha ve gençlik hatıralarına ait tatlı bir hikaye anlatıyordu. Sultan Vahidettin, bu tatlı sohbetleri en hararetle yerinde keserek:

Haydi yatsı namazınızı kılınız da geliniz. Sohbetimize yine devam ederiz, demiş ve kadınlar kalkıp namazlarını kılmak üzere dışarı çıkmışlar. Bu esnada Sultan Vahidettin daima yanında bulunan ve hizmetlerine bakan son zevcesi Nevzad Hanım'a seslenerek: **" Biraz safram kabarıyor, bana bir tas getir "** demiş. Derhal getirilen tase az miktarda ve sarı bir safradan ibaret istifrağ ettikten (kustuktan) sonra: **" Aman şu leğeni dök de şurada pis pis kokmasın "** demesi üzerine Nevzad Hanım derhal leğeni musluğa dökmüş ve acele ile odaya döndüğü zaman Sultan Vahidettin'i uzandığı şezlongun üzerinde cansız bulmuştu ."

Vahdettin'e otopsi yapan Prof. Fava sultanın kemikleşmiş aortunu göstererek **"Bu, nikotinden tıkanmış, neredeyse kemikleşmiş"** demiştir. Tam bir tütün tiryakisi olan padişah, zincirleme sigara içermiş. Hayatta kalan torunlarından birisi

olan Hümeysra Özbaş, **"Ertesi günü otopsi yapılmış. Anlatılar ki bir ciğeri yok olduğu, daha evvel veremden kuru olduğu ve kalp damarının tıkanarak büyük bir enfarktüstene gittiği tespit edilmiş"** şeklinde konuşmuştur. Bu konuşmadan Sultan Vahdettin'de tüberkülozun bir sonucu olan tahrip edilmiş akciğer (**destroyed lung**) olduğu anlaşılıyor. Ancak o da birçok veremli gibi tüberkülozdan değil, kalp hastalığından ölmüştür [7].

OSMANLI'DA VEREM MÜCADELESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda verem daima önemli bir sağlık sorunu olarak kalmıştır. 1876 yılında tahta çıkan İkinci Abdülhamid, aslında halk sağlığına önem veren bir hükümdardı. Avrupa'da bulunan yenilikleri en kısa zamanda ülkesine getirtmiştir. Buna birkaç örnek verebiliriz. Robert Koch 1885 yılında verem mikrobu balgamda tespit etmişti. Aradan üç yıl geçtikten sonra İstanbul'da da balgam boyaması ile basil gösterilmeye başlanmıştır. Koch 1890 yılında veremin tedavisinde tüberkülinin aşı veya ilaç gibi kullanılabileceğini iddia edince, Abdülhamid bir grup doktoru aynı yıl Berlin'e göndererek onların tüberkülin yapımını ve uygulanmasını öğrenmelerini sağlamıştır. Türk doktorları tüberkülinin verem tedavisinde işe yaradığını o dönemde çıkan **Gazette Medicale d'orient** isimli dergide yayımlamışlardır [8].

Osmanlı'da akciğerlerin radyolojik olarak incelenmesi 1897'de Dr. Esat Fevzi ile başlamıştır. Bu tarihten sonra Yıldız, Hamidiye Etfal ve Gülhane hastanelerinde röntgen laboratuvarları kurulmuştur [8]. Çocuk hastalar için ilk verem pavyonu Şişli'deki hastanede Abdülhamid'in döneminde açılmıştır. Keza gene onun direktifi ile Çamlıca'nın en güzel yerinde erkek ve kadın hastalar için 30 yataklı bir sanatoryum yapılmıştır [8]. Osmanlı'da veremin bulaşıcı olduğu ve bundan korunma yöntemleri ve tutulacak yol, Abdülhamid zamanındaki Cemiyet-i Tibbiye-i Şahane üyelerinin fikir birliği ile **Gazette Medicale d'orient**'te yayımlanmıştır.

Osmanlı döneminde toplumda tüberkülozun yaygınlık derecesi çalışmaları Abdülhamid'in direktifi ile İstanbul ve İzmir'de yapılmıştır. O dönemde nüfusu 1.2 milyon olan başkentte yılda ortalama 92 942 kişinin akciğer vereminden öldüğü ve veremin genel ölüm sayısının %15.8'ini oluşturduğu anlaşılmıştır. Nüfusu 200 000 olan İzmir'de yılda 2800 kişinin akciğer vereminden öldüğü ve ölümlerde tüberküloz oranının gene %15.8 olduğu ortaya çıkarılmıştır [8].

Abdülhamid döneminde Dr. Alonitis, tüberküloza karşı bir savaş derneğinin kurulmasını, Rus hastanesi hekimlerinden Dr. Stchepatiev de Marmara Denizi'ndeki Prens adalarının birinde veremliler için sanatoryum yapılmasını önermişlerdir. Dr.Torkomian ise tüberkülozun kalıtımla ilgili olduğunu savunarak veremli ailelerin ço-

cuklarının boğaziçinde özel bir hastanede büyütülmesini tavsiye etmiştir.

Paris'te 1906 yılında yapılan ilk uluslararası tüberküloz kongresine Besim Ömer Paşa katılmıştır [8]. Verem hastalığından ölenlerin ihbar edilmesi 13 Nisan 1914 tarihinden itibaren zorunlu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndaki göç hareketleri, yoksulluk ve felaketler sebebiyle Osmanlı'da veremli hasta sayısı çığ gibi artmıştır. İlk dispanser, **Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti** adı altında 8 Haziran 1918 günü İstanbul'da açılmış ve Derneğin başkanlığına Dr. Besim Ömer Paşa seçilmiştir [8]. Derneğin amblemi, açıklığı sola bakan, küçüğü büyüğün içinde duran çift ay olarak kabul edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Law ML. Osmanlı Sarayının Gizemli Kadını. Nakşidil Sultan. Aimee. Türkçesi, Bülent Bektik. 2. Baskı. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul, 2000.
2. Topuz H. Hatice Sultan. Remzi Kitabevi. İstanbul, 2000.
3. Ceyhun D. Ah Şu Osmanlılar. Sis Çanı Yayıncılık. İstanbul, 2000.
4. Haggard A. Doctor In History. Dorset Press. New York, 1989.
5. Uluçay M. Padişahların Kadınları ve Kızları. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1992.
6. Osmanoğlu A. Babam Sultanhamid. Hatıralarım. Selçuk Yayınları. Kent Kitabevi İstanbul, 1984.
7. Bardakçı M. Şahbaba. Pan Yayınları. 7.Baskı. İstanbul, 1999.
8. Unat EK. Osmanlı imparatorluğunun son 40 yılında Türkiye'nin Tüberküloz Tarihçesi üzerine. Cerrahpaşa Tıp Fak. Derg. 1979; 10: 273-84